

S ruba istarskog međuratnog društva: romske obitelji u Istri 1918.-1938.

Darko Dukovski

Na temelju izvora pohranjenih u Povijesnom arhivu u Pazinu autor najprije utvrđuje neke temeljne činjenice o životu Roma u Istri u razdoblju između 1918. i 1943. godine.

Još od vremena kasnog srednjeg vijeka romski narod luta Europom, noseći na leđima križ vječitih nomada, slobodnih lotalica i prognanika bez države i zaštite. Romski nomadi prolaze i prostorima Istre, čineći bogatijim folklor njezinog urbanog i ruralnog života. Ženili su se, radali i umirali, odlazili i vraćali se, no samo je nekolicini romskih obitelji Istra bila stalni dom. Po načinu života Rome možemo podijeliti na selilačke (čergaši) i trajno naseljene skupine. Poistovjećujući naseljeničke skupine sa selilačkim, odnosno pripisujući im skitničarenje kao glavnu osobinu njihova života, Romi će od strane postojećega društvenog okruženja stalno doživljavati presiju i progone. Početkom XX. stoljeća oni su od potencijalnih postajali stvarnim marginalcima i egzistencijalnim outsiderima.

U razdoblju dvadesetih i tridesetih godina XX stoljeća, broj stalno naseljenih Roma teško da je prelazio stotinu. Radilo se, dakle, otprilike o dvadesetak obitelji, raspršenih po cijeloj Istri. Šibani nedaćama, neimaštinom, na rubu života i smrti, pod vedrim nebom, polugoli i nezbrinuti, živjeli su svoj neizvjesni i biološki kratki nomadski život. Nepismeni, nekvalificirani i radno nedisciplinirani, oni nisu ulijevali povjerenje poslodavaca. Nezaposleni, bavili su se svim vrstama poslova, najčešće onima s onu stranu zakona.¹

U XIX. stoljeću u Istri je obitavalo šest, uvjetno rečeno *hrvatskih* i jedna *talijanska* (arijevska) romska obitelj. Život pod stalnom presijom vlasti i organa gonjena kao i neuvažavanje i netolerancija od strane društvenog okruženja učinio ih je marginalnim marginalcima. Istražujući socijalne odnose međuratne Istre, u koje svakako treba svrstati i povijest obitelji, pa tako i povijest romske obitelji, moramo uvažiti činjenicu o njenoj povijesnoj naselbinskoj određenosti, u kojoj svaka doseljenička obitelj donosi običaje, vrijednosti i odnose domaćeg kraja.²

Promjene u istarskom društvu poslije 1918. nisu utjecale na istarske romske obitelji. Njihova društvena struktura zbog socijalne, gospodarske i političke izoliranosti ostala je praktički netaknuta. Romi nisu doživljavali svoj "risorgimento" ni u kom smislu. U složenom i vrlo nepovoljnom gospodarskom okruženju, koje se nikako ne može opisati kao stabilno ili čak optimistično, istarski Romi su preživljavali na način usko povezan sa svojom kulturom. Oni ni u jednom

¹PAP (Povijesni arhiv Pazin), QP(Questura Pula), (1938), k (kutija):20, f (fascikl):O1, Kopija brzojava Generalnog inspektora Javne sigurnosti Musca od 24. 01. 1938. kao odgovor na brzojav od 17. 01. 1938. br. 1073-10. Popis uhićenih Roma (Zingari pregiudicati).

²PAP,CKPu, (Civilni komesarijat Pula), (1918-1920),k:8;f:B-3i4;

režimu nisu uživali građanske slobode, a da ne govorimo o povlasticama, pa tako ni za vrijeme Italije. Dapače, u vrijeme fašističkih rasnih zakona represija vlasti prema njima tada se značajno pojačala.³

Romske obitelji stalno su obitavale u Istri još krajem XIX stoljeća: Raidich (Rajdić), Stepich (Stepić), Poropat, Hudorovich (Hudorović) i Levacovich (Levaković). Uz njih postojala je i jedna manja obitelj Bucconi, (Butković). Tijekom međuraća, one će narasti do osamdesetak članova. Sve su one međusobno povezane krvno-rodbinski ili ženidbenim vezama.⁴ Istarska "autohtona" bila je i po broju članova mala talijanska katolička romska obitelj Carri ili Carris, koja se tijekom vremena neće krvno vezivati za druge "autohtone" istarske romske obitelji. Tijekom ratnih četrdesetih na područje Labinštine naselit će se tri "arijevske" romske karavane, obitelji Cassol, Taparello i Cavazza, koje se ni krvno ni kulturno neće povezivati sa ostalim romskim obiteljima.⁵

Istina, sve će one tijekom dvadesetogodišnjeg razdoblja 1918.-1938. mnogo puta promijeniti mjesto boravka, uglavnom u blizini većih istarskih mjesta i prometnih čvorišta bilo provincijskog ili lokalnog značaja, nadajući se da će u takvim sredinama moći naći mjesto pukog preživljavanja. Često se događalo da to i nije bio dobar odabir, pa su odlazili i u susjedne talijanske provincije, najčešće se baveći nezakonitim poslovima.⁶ U prvo vrijeme nakon rata romske obitelji obitavale su samo pokraj nekoliko istarskih gradova, konkretno u okolici Pazina, Pule i Vodnjana. Tek kasnije one su se proširile po cijeloj Istri. O njihovoj disperziji najbolje govore podaci u tablici načinjeni prema arhivskoj građi pulske questure. Krajem 1937. godine prefekt Istre zatražio je od karabinjera i policije da sačine popis Roma po općinama, selima i jurisdikcijama, odnosno kartu njihova obitavališta.⁷ Već tijekom sljedeće, 1938. godine, nalazimo ih i u mjestima kao što su Vrsar, Zbandaji, Žminj, Sv. Lovreč Pazenatički, Karojba, Barban i Motovun.⁸

Starosna struktura populacije romskih obitelji skoro 20 godina je uglavnom ista zbog velikog broja djece, koja za skoro dvostruko premašuju broj odraslih. Međutim u taj broj ulaze adolescenti, u ono vrijeme malodobni članovi do 21 godine.

U ovim istarskim mjestima žive jedna do dvije romske obitelji, odnosno jedan muškarac sa ženama, od kojih su neke u krvnom srodstvu, (sestre i sestrične), dok on sa ženom ili ženama živi u nevječanom odnosu. Djeca koja prežive porođaje bila su nekrštena, a prezime su dobivala ili po ocu ili po majci, ako je otac ostao nepoznat, što je bio češći slučaj. Muškarac je glava obitelji i neprikosnoveni vođa koji prima ili udaljava članove iz obitelji, odnosno čerge ili karavane. On u pravilu štiti sve žene sa djecom i brine se o njima kao da su njegova.⁹ Članovi romske zajednice vezivali su se i između sebe nerjetko krvnim srodstvima. Pazilo se, ali ne uvijek, samo na to da mladi parovi nisu u bližem krvnom srodstvu. Muškarac je ponekad znao imati nekoliko žena koje su rađale djecu ili pak jednu ženu, priznatu njihovim običajnim zakonima i jednu ljubavnicu. Talijanski izvori spominju ih pod nazivom *concubi-*

³PAP,QP,k:20,f:Q1,(1938), Za to razdoblje postoji relativno bogat fondus vrlo zanimljive arhivske građe skupljenje u fascikli pod zajedničkim naslovom "Postupci prema Romima".

⁴PAP,QP,k:20,f:Q1,(1938), Kopija brzojava Generalnog inspektora Javne sigurnosti Musca od 24. 01. 1938. kao odgovor na brzojav od 17. 01. 1938. br. 1073-10. Popis uhićenih roma (Zingari pregiudicati).

⁵PAP,QP,k:20,f:Q1, (1942), Brzojav od 3.VI 1942. br. 37/11 Carovane di zingari.

⁶PAP,QP,k:20,f:Q1,(1938), Kopija brzojava Generalnog inspektora Javne sigurnosti Musca od 24. 01. 1938. kao odgovor na brzojav od 17. 01. 1938. br. 1073-10. Popis uhićenih roma (Zingari pregiudicati).

⁷PAP,QP,k:20:f:Q1,(1937), Popis poslat prefektu Istre od puljskog Questora 15.XII 1937. bb. Na komadu obrasca rukom načinjen popis po godinama starosti i mjestima stanovanja. Naslov je zingari della provincia. Tabela je podjeljena na općine, maschi e femine adulti, maschi e femine minori.

⁸PAP,QP,k:20,f:Q1,(1938), Brzojavi od 22.01. i 24.01. 1938. br. 172.

⁹Izjava Ane B. data autoru 12.III 1995.

ne koje žive u istom kućanstvu.¹⁰ Otac ili najstariji muškarac je glava obitelji i svi su mu podređeni. On određuje što će tko raditi i njemu su svi direktno odgovorni.

Općina, obitelj, i prosjek godina	Muškarci		Žene		M. djeca		Ž. djeca		Sve
	br.	god.	br.	god.	br.	god.	br.	god.	
Višnjani									
Levacovich-Stepich			1	33	1	8			
					1	4			
<i>prosjek godina</i>				33		6			15
Vodnjan Krnica	2	31	2	63	2	13	1	2	
Bucconi-Raidich		29		34		9			
<i>prosjek godina</i>		30		48.5		11	8	2	24
Buje	1	24	5	52	4	5	3	2	
Levacovich				51		3		7	
				27		5		7	
				23		1			
				31					
<i>prosjek godina</i>		24		36.8		3.5		5.3	18.3
Umag	1	45	4	57	5	7	1	9	
Levacovich				85		3			
Poropat				34		2			
Raidich				22		15			
						17			
<i>prosjek godina</i>		45		49.5		8.8		9	26.9
Pula	1	39	1	33	1	11	2	18	
Levacovich								5	
<i>prosjek godina</i>		39		33		11		11.5	21.2
Labin	1	48	1	35	2	15	4	9	
Stepich						12		7	
Poropat								4	
Carri								2	
<i>prosjek godina</i>		48		35		13.5		5.5	16.5
Kaštel	1	50	1	43			1	12	
Raidich									
<i>prosjek godina</i>		50		43				12	35
Pazin	1	52	4	26	6	6	5	13	
Raidich				41		1		14	
Stepich				34		11		7	
Poropat				50		2		2	
Hudorovich						10		1	
Carri,						11			
<i>prosjek godina</i>		52		48.5		6.8		7.4	20.2
Brtonigla					2	13			
Levacovich						8			
<i>prosjek godina</i>						10.5			10.5
Zbroj članova	9		19		28		17		
UKUPNO	28				45				73
prosjek godina	35.3		43		6.8		7.1		19.8

¹⁰PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Dopis od 24.01. 1938. bb. Elenco degli Zingari assegnati e destinati in comune di terraferma.

Talijanska romska obitelj Carri ili Carris nije se u principu vezivala za "hrvatske" Rome, dok su obitelji, koje su došle u ljeto 1942., a koje su se nastanile u Labinu (Cassola Giuseppe, Tapparello Ateona te Cavazza Luigija), bile označene kao posve talijanske, katoličke i arijevske.¹¹ Ovi Romi nisu imali ništa zajedničko sa istarskim Romima, niti su se družili niti mješali, jer romskih obitelji više u Istri nije ni bilo.¹² Bile su to prave nomadske obitelji, koje su karavanama došle u Istru bez namjere da se u njoj zadrže. Stigli su iz područja Aviana (Udine), dok su podrijetlom bili iz Mantove, Aviana, Ferrare i Trevisa. Potpuno su odskakali i po svojoj unutrašnjoj organizaciji, ali i po svom ponašanju i djelatnosti.¹³ Sve tri obitelji brojale su 17 članova.¹⁴ Spolna i starosna struktura romskih obitelji je takva da je u smislu produktivnih članova vrlo nepovoljna.¹⁵ Nikada nisu činili kompaktnu zajednicu, već su stalno bili raspršeni.¹⁶ Godine 1938. broj Roma se povećao na osamdeset. Promijenila se donekle i karta njihove rasprostranjenosti, a povećala se i njihova pokretljivost.¹⁷

Vrlo je zanimljiva činjenica iz koje se vidi da su kod odraslih članova žene daleko nadmašile broj muškaraca. To znači da više od polovice romskih obitelji nema mušku zaštitu, već se žene isključivo brinu za djecu. Stoga neće biti ništa čudno da će se žene sa svojim cijelim obiteljima često vezati za nekog muškarca, bez obzira što on već ima svoju obitelj. Tako će se stvarati veće zajednice od nekoliko obitelji u istom kućanstvu. Starosna struktura žena je također viša. Prelazi 40 godina, dok je kod djece starosna struktura izjednačena.

Romi su, upravo zato što su bili na samoj margini društva, često postojali baveći se djelatnostima s druge strane zakona. Bavili su se sitnim krađama po gradovima ili krađama sitne stoke i peradi po selima, gdje su se znali zadržavati. Ipak, van zakona su se češće nalazili oni članovi romske zajednice koji su obitavali u gradovima. Živjeli su od milostinje svog okružja, koja nije bila dostatna za život u pravilu brojne obitelji.¹⁸ Treba, dakako, naglasiti da su se romske obitelji ruralnih sredina donekle razlikovale od Roma urbanih sredina. Prema usmenim svjedočanstvima, između dva rata romska obitelj bi znala doći ne u samo selo, već bi se smjela van sela, gdje bi noćili. Nisu u principu krali, već su živjeli od milostinje koju su taj dan prikupili pred crkvom ili proseći po kućama. Bili su polugoli, bos, neuredni i izgladnjeli. Bolest bi ih često znala pokositi, pogotovu mlađu djecu. Smrtnost djece do 3 godine bila je izvanredno visoka zbog nehigijenskih uvjeta u kojima su živjeli. Prosječan vijek življenja bio je niži no u ostalih žitelja Istre. Prema svjedočanstvima, nisu

¹¹PAP,OP,k:20,f:Q1,(1942), Dopis CCRR questuri u Puli od 3. VI. 1942. br. 37/11.

¹²PAP,OP,k:20,f:Q1,(1940-1941), Dopis od 23. IX. 1940. br. 0401/gab.; Brzovjav od 27. X. 1941. br. 013091.

¹³PAP,OP,k:20,f:Q1,(1942), Dopis od 23.IX 1940. br. 0401/gab.; Brzovjav od 27. X. 1941. br. 013091.; PAP,OP,k:20,f:Q1,(1942), Dopis CCRR questuri u Puli od 3. VI. 1942. br. 37/11. Cassol Giuseppe bio je vođa prve karavane koja se smjestila u Sv. Nedjelji (Labinština), Posjedovao je certifikat o pokretnom ili putujućem zanatu i dozvolu vlasti u Labinu i Raši za držanjem zabavnih igara, vrtuljka, streljane i igra sa tri čaše (treba pogoditi ispod koje čaše je novac). Tapparello Ateone je vođa druge karavane sa dozvolama za rad i držanje igara. Tako je Tapparello posjedovao dozvolu za iste igre kao i Cassol ali je po struci bio i majstor za popravku motora. Vođa posljednje karavane Cavazza Luigi iste je struke kao i Cassol samo što nije imao ovjerene dokumente od vlasti u Labinu i Raši već je imao dozvole od vlasti u Sečovju i Brtonigli.

¹⁴Isto. Prva karavana: Cassol Giuseppe nevjenčano živi sa Della Santa Casa Lea, i imaju nezakonitu djecu s prezimenom majke Eleonora (11), Iolanda (7), Maria (4), Idelma (2); Druga karavana: Tapparello Ateone, nevjenčano živi sa Del Ben Maria s kojom ima djecu Vally Pia (8), Desdemona (2), i Claudio nekoliko mjeseci, Tapparellova mlade sestra Bruna i nećak Maior Catullo Mario; Treća karavana: Cavazza Luigi, živi sa Proietti Margheritom i djecom Benitom i Mariom.

¹⁵PAP,OP,k:20,f:Q1,(1938), Žena ima dvostruko više od muškaraca ali je njihov prosjek godina preko 43 godine, dok muškaraca je 35,3 godine. Muške djece u ovoj populaciji ima 28 dok ženske samo 17 iako su neznatno starije u godinama. Prema navedenoj tabeli najveći broj Roma živi u Bujama i bližjoj okolici, gdje je bilo smješteno 6 odraslih članova, jedan muškarac i pet žena, sa sedmero djece, ukupno 13 Roma, Umagu pet odraslih, jedan muškarac i četiri žene sa petoro djece, i Pazinu pet odraslih, jedan muškarac četiri žene te jedanaestoro djece. U ostalim istarskim mjestima uglavnom su bile razmještene po dvije češće samo jedna obitelj.

¹⁶PAP,OP,k:20,f:Q1,(1937), Dopis od 15. XII. 1937. br. 022853.

¹⁷PAP,OP,k:20,f:Q1,(1938), Dopis puljskog questora istarskom prefektu od 1. 1. 1938. b.b. Vodnjan 7, Brtonigla 3, Labin 8, Zminj 2, Motovun 8, Pazin 9, Buje 13, Višnjan 6, Umag 14, Pula 4, Krnica 6.

¹⁸Izjava Ane B. data 12. III 1995.; PAP,OP,k:20,f:Q1,(1938), Dopis od 10. III. 1938. br. 03485 Sistemazione, popis uhićenih roma.

spavali pod šatorima, već pod vedrim nebom, na zemlji uz nekakvu staru poderanu pokrivku. Skupljali su staru odjeću i krpe (štrace) od seljana i zahvaljivali, zazivajući Boga, da im udijeli svako dobro.¹⁹ Kako je vladala fama da znaju proricati sudbinu, tako su i seljanima, a napose seljankama proricali sudbinu. Zauzvrat bi dobili nešto brašna, jaja, pokrivač, ili nekakav stari iznošeni kaput. U ruralnim su sredinama vrlo rijetko krali, jer bi u protivnom bili istjerani iz sela i pitanje je da li bi mogli negdje drugdje naseliti. Tako bi uz neko selo ostajali i po nekoliko mjeseci. Romi muškarci pomagali bi u polju ili bi služili kao sluge za hranu i mogućnost stanovanja u štali.²⁰ Bili su tamne, ali i svjetle puti, govorili su čakavski hrvatski i talijanski, onoliko koliko je bilo potrebno u osnovnoj komunikaciji. Često su se pretvarali da popravljaju staro posuđe i druge kućanske predmete, no to je bilo više kako bi se prikrla milostinja i očuvao nekakav ponos. Prema pričanju starih Istrana, znali su doći pred crkvu i moliti milostinju, no to je bilo rijetko. Nisu zalazili u crkvu niti se u njoj vjenčavali, osim nekih izuzetaka.²¹

Gradski Romi imaju više prilike živjeti s druge strane zakona, s kojim su stalno u sukobu, te veliku većinu vremena provode po zatvorima. Ponekad je to jedini način preživljavanja. Posebno je interesantno primjetiti kako je broj uhićenja Roma veći zimi nego u nekim drugim godišnjim dobima, što jasno govori o tome da su Romi računali sa ovakovim "zimovanjem".²² U Puli su ostale male romske obitelji, koje su bez krova nad glavom i nužnog smještaja, čineći očajničke napore, jedva preživljavale, stavljajući gradske vlasti u vrlo neugodnu situaciju.²³ Godine 1938. zima je bila posebno oštra, tako da su romske obitelji morale pronaći neko sklonište ili nužni smještaj kako bi preživjele. U nedostatku takvog smještaja uselile su u prostorije državnih ustanova.²⁴

Raspršenost istarskih Roma je velika, a po mjestu rođenja moguće je pratiti njihov itinerer. Žene su uglavnom osuđivane zbog prosijedenja i sitnih krađa, dok su muškarci osuđivani za teže krađe, nasilništvo i pijanstvo.²⁵ Od toga nisu izuzeta ni djeca, koja vrlo rano kreću putem kriminala. Kakvi su to delikiti bili? Uglavnom su to bile sitne krađe, u kojima su sudjelovali i adolescenti, a ne samo odrasli članovi zajednice.²⁶ No, kriminalna djela nisu se završavala na sitnim krađama. Dešavale su se i teške oružane pljačke, banditizam, teška ranjavanja i nasilno ponašanje, a ponajviše remećenje javnog reda u pijanom stanju.²⁷ Neki su optuživani i zatvarani i van Istre, primjerice u Rijeci, Monfalconeu, Bolzanu, Meranu, Trentu, Mezzolombardu. Sud u Trstu, Veneciji također je često sudio istarskim Romima. No, najčešće bili su to sudovi u Puli, Motovunu, Pazinu, Rovinju, Bujama.²⁸

¹⁹Usmena izjava Ane B. data 12.III 1995.

²⁰Usmena izjava Ane B. data 12.III 1995.

²¹Izjava A.M. data 23.VI 1996.

²²PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Dopis od 10.III 1938. br.03485 Sistemazione, popis uhićenih roma.

²³PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Ufficio leva per la provincia dell'Istria, al comando della zona militare dell'Istria u Puli od 2.II 1938. br. 694.

²⁴PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Ufficio leva per la provincia dell'Istria, al comando della zona militare dell'Istria u Puli od 2.II 1938. br. 694. Tako na svoje veliko iznenađenje *Ured za novačenje provincije Istre* questoru i zapovjedništvu vojne zone Istra potpisano od komesara za novačenje podpukovnika Rampazza, šalje izvješće u kojem se spominje kako je jedna grupa Roma, polugola, odrpana i bez mnogo obazrivosti okupirala, i bespravno se uselila u zimskom razdoblju u prostoriju, vlasništvo Ureda, tek ispod arhive i tamo polugoli izgledjeli bez nadzora i pažnje živjeli u vrlo teškim uvjetima. Pod je bio truo i prijela je opasnost od njegovog urušavanja, što bi moglo imati tragične posljedice. Postojala je opasnost i da diraju vrlo važne dokumente mobilizacije te da ih počnu ložiti jer nisu imali ogrjeva a i onako su otvorenu vatru ložili na podu. "*Oni ne žele napustiti zgradu jer im treba naći prostor gdje će po ovoj zimi stanovati*" nastavlja Rampazzo. Osim toga "...*ova višečlana romska obitelj među svojim članovima ima dosta starijih žena i djece.*" Sam Ured nije imao takove prostorije gdje ne bi bili u opasnosti važni vojni dokumenti. Sljedećih dana na molbu glavnog stožera u Puli od 3.II 1938. questor ih je preselio. PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Dopis od 3.II 1938. br. 05/375.

²⁵PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Dopis od 10.III 1938. br.03485.Zingari pregiudicati

²⁶PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Brzovoj od 7.01. 1938. br. 23/3 Tjeralica za dvije malodobne romke koje su ukrale žensku torbicu sa stvarima.

²⁷PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938), Dopis od 10.III 1938. br.03485.Zingari pregiudicati

²⁸Isto. Svi uhićeni su iz 16 mjesta u Istri Kaštelir, Vodnjan, Motovun, Umag, Pula, Brtonigla, Buje, Pazin,

Skupno putovanje ili tzv. karavane Romi su prakticirali kako bi zadržali osjećaj pripadnosti jednoj zasebnoj kulturnoj i rasnoj zajednici, ali i zbog sigurnosti, jer su često bili žrtve bezočnih napada razbojnika ili netolerantnih žitelja. Istra je povremeno primala poneku od obitelji koje su se odvojile iz karavane i pokušale za sebe živjeti u istarskom okruženju. No, ubrzo, nakon otprilike godinu dana, premjestili bi se na susjedna područja, ili bi bili policijski protjerani. Uglavnom, krajem kolovoza istarske vlasti i policija bila je pripravna dočekati karavane.²⁹

Početak 1926. godine, nakon prebrođene gospodarske i političke krize, talijanska fašistička vlast, počinje se interesirati za Rome, što se, dakako, osjetilo i u Istri.³⁰ Praćenje njihova kretanja i djelatnosti fašistička vlast zahtjeva uglavnom zbog negativnih političkih, gospodarskih i socijalnih učinaka koji su ih pratili. Polugoli, izgledniji i prljavog izgleda, živjeli su u nehigijenskim uvjetima i nisu se mogli svesti pod zdravstveno-higijensku kontrolu, pogotovu u vrijeme većih epidemija. Uslijed njihova lutalačkog života bili su idealni prijenosnici zaraznih bolesti. Stoga ih je fašistička vlast odlučila u potpunosti socijalno i fizički izolirati.³¹ Ministar unutarnjih poslova Bocchini, po nalogu Mussolinija, zalaže se za izolaciju karavana u Italiji te za stvaranje geta, odnosno svojevrsnih koncentracijskih logora i kampova, iz kojih Romi nisu smjeli izaći. Pri tome policija treba odmah razdvojiti strance i one Rome koji su građani Italije i paziti kako ne bi došli u kontakt.³² Sve policijske i vojne postrojbe dobile su naputak da budno motre na prolaz i konetraciju karavana koje ulaze u Italiju.³³ Cirkulari Ministarstva unutarnjih poslova upućeni prefektima početkom kolovoza u svom naputku ne traže samo strogi nadzor nad karavanima i zaštitu javnog reda i higijenskih uvjeta, nego i izvještavaju o tome da su poduzete sve mjere kako karavane koje dolaze izvan Italije ne bi ušle u veće gradove.³⁴ Organima provincijske vlasti dat je naputak o strogoj kontroli domaćih Roma koji se pridružuju ovim karavanama, s krajnjim ciljem njihove izolacije.³⁵ Zabranjeno je izdavanje bilo kakve dozvole boravka (soggiorno). S time su bili upoznati i svi talijanski konzulati te ministarstva vanjskih poslova. Diplomacija je također morala dati svoj udio u što sigurnijem prolazu karavane kroz pojedinu zemlju, a onima kojima je Italija bila krajnji cilj putovanja konzulati su morali dati određena jamstva. Za osobnu identifikaciju, osim putovnice, bila je dostatna i vozovnica za željeznicu ili brodske linije.³⁶ Nakon naputka iz kolovoza 1926. godine Romima je zabranjen prolaz bez osobnih isprava preko svih graničnih prijelaza, pa čak i onih morskih (Karavane i prijelaz Roma sprečava i pomorska policija R. Ufficio di P. S. scalo marittimo Pola).³⁷

Skitalački način života Roma sve je više postojao politički problem. Njime se krajem 1928. pozabavio i sam šef fašističke Italije, Benito Mussolini.³⁸ Fascinantna je paranoična logika koja je Rome (kao što će kasnije Židove) kao narod-

Žbandaji, Pazin, Sv. Lovreč Pasenatički, Žminj, Vrsar, Tar, Višnjan, Barban, Karojba. uhićeno je 10 muškaraca i 11 žena. starosna dob je oko 37 godina, znači najposobnije radno stanovništvo sa obiteljima. Oni su uglavnom osim jedne osobe svi žive u nevjenčanom braku. Osim katolika Carrija. Čini se da su se obitelji nekako jednako podijelili. PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 10.III 1938. br.03485.Zingari pregiudicati. Poradi brojnosti obitelji Levacovich oni su najzastupljeniji u nezakonitim i kažnjivim djelima. Tijekom navedenog razdoblja bili su zatvarani u zatvorima u Puli 10, Piran 2, Buje 2, Labinu 1, Pazin 3, Motovun 1, Kopru 2.

²⁹PAP,OP,k:20:f:Q1, (1926), Cirkular od 8.VIII 1926. br. 31398.

³⁰PAP,OP,k:20:f:Q1, (1926), Cirkular od 8.VIII 1926. br. 31398.

³¹PAP,OP,k:20:f:Q1, (1926), Cirkular od 8.VIII 1926. br. 31398. PAP,OP,k:20:f:Q1, (1926), Cirkular od 19.II 1926. br. 38922.

³²PAP,OP,k:20:f:Q1, (1930), Brzovaj MUP-a prefektu od 14.V. 1930. br. 13061/443.

³³PAP,OP,k:20:f:Q1,(1930)..

³⁴PAP,OP,k:20:f:Q1,(1926), Cirkular MUP-a Prefektu Istre, od 8. VIII 1926. br. 31398 Caravane di zingari.

³⁵PAP,OP,k:20:f:Q1,(1926), Brzovaj brigadira Bonierija Questoru od 28.VIII 1926. bb.

³⁶PAP,OP,k:20:f:Q1,(1926), Cirkular od 8.VIII 1926. br. 31398.

³⁷PAP,OP,k:20:f:Q1,(1930), Brzovaj puljskom questoru od 23. 05. 1930. br.970.

³⁸PAP,OP,k:20:f:Q1,(1928), Cirkularno pismo od 1.XI 1928. br. 143/42101 B.Mussolini prefektima. Carovane di Zingari.

nosnu skupinu povezala sa antifašizmom, generalno ih optuživši za pomaganje komunističkoj tajnoj propagandi i aktivnosti.³⁹ Konačni je Mussolinijev zaključak: *"...različita je i velika opasnost od njih"*. Stoga ih treba po ulasku u Italiju izolirati.⁴⁰ U Istri istog časa počinju velike racije policije u potrazi za romskim obiteljima po okruzima Lošinj, Poreč, Pazin, Kopar, Pula.⁴¹

Kako bi spriječila sve češće ispade pojedinih članova romske zajednice, talijanska vlast donijela je odluku o njihovom razmještanju u neku drugu provinciju u Italiji. Izbor je pao na Sardiniju i provincije Nuoro i Sassari.⁴² Već početkom veljače 1938. godine prve romske obitelji i pojedinci koji su provincijskim vlastima zadavali najviše muke te oni koji su se nalazili po istarskim zatvorima već su bile obilježene za premještanje na Sardiniju. U dokumentu pod nazivom *Zingari portati tradizione per la Sardegna giorno 20. andante* (veljača) popisano je prvih sedam Roma koji su bili najčešći gosti policije i karabinjera.⁴³ Tako su na Sardinju prvi otišli Stepich Luigi, Stepich Matteo, Raidich Rosa, Poropat Catarina, Levacovich Anna, Poropat Giovanni i Poropat Anna.⁴⁴ Za njima je poslano drugih četrnaest Roma zajedno sa dosjeima: Stepich Giovanni, Poropat Giovanni, Udorovich Franco, Udorovich Mario, Levacovich Matteo, Levacovich Lucia, Stepich Matteo, Bucconi Mario, Carri Miralda, Levacovich Matteo (drugi), Raidich Matteo, Raidich Maria, Levacovich Mario, Stepich Michele.⁴⁵

U svibnju 1938., tek nekoliko mjeseci prije donošenja rasnih zakona, vlast razmišlja o preseljenju svih istarskih Roma. Stoga se kontrole pooštravaju, a kriteriji po kojima bi oni eventualno mogli u Istri ostati sve su stroži. Bocchini preko istarskog prefekta Cimoronija daje napatke provincijskom questoru o kriterijima konfinacije, precizno ih navodeći.⁴⁶ Međutim, ne računajući djecu, bilo je vrlo malo onih koji nisu bili kažnjavani i po nekoliko puta. S druge strane vidljivo je da se provincijska vlast želi riješiti ovog problema te Ministru odgovara da Zavodi nemaju financijsku moć s kojom bi mogli pomoći romskoj djeci. Ni Ente comunale di Assistenza u Puli nije to bila u stanju. Stoga ona savjetuje da se svi Romi premjeste na Sardiniju.⁴⁷ Ipak za put našla su se sredstva kojim su isplaćene glave obitelji, u smislu putnih troškova.⁴⁸ Prije premještanja i egzodusa Roma iz Istre Ministar Bocchini je prefektima poslao cirkular od 17.1.1938. br. 1803/10. prema kojemu će sve Rome kategorizirati i to u tri kategorije: I. Romi nekažnjavani i neopasni, II. Romi nekažnjavani, ali moguće opasni, i III. opasni.⁴⁹ Nedugo potom prefekt Istre šalje kategorizirani popis sa 22 imena.⁵⁰

Osim toga, talijanska vlast je htjela da ovo preseljenje u javnosti dobije privid dobrovoljnog, na što je ministar unutarnjih poslova Bocchini posebno upozorio prefekta.⁵¹ Stoga su čak i povećali putne troškove po članu obitelji.

³⁹PAP,OP,k:20:f:Q1,(1928),.

⁴⁰PAP,OP,k:20:f:Q1,(1928),.

⁴¹PAP,OP,k:20:f:Q1,(1930), Brzovjav, 22.V 1930. br. 662; br.99/29; 23.V 1930. br.266; 26.V 1930. br. 54/41; 28.V 1930. br. 646.

⁴²PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 22.02. 1938. br. 26/159

⁴³PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 22.02. 1938. br. 26/159.

⁴⁴PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 22.02. 1938. br. 26/159.

⁴⁵PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 5.01. 1938. br. 17310.; PAP,OP,k:20:f:Q1, (1938), Dopis od 25.II 1938. br.172.

⁴⁶PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 5.01. 1938. br. 17310; Isto, (1938), "1. Zatvoriti sve rome koji nemaju osobnu kartu, 2.Oni koji nisu kažnjavani mogu dobiti osobnu kartu, 3.Djeca do 16. godina trebaju pomoć od Zavoda za pomoć općine i školovanje. Ako su konfinirani treba navesti mjesto konfinacije

⁴⁷PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 14.06.1938. br. 011079.

⁴⁸PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 07.07.1938. br.154. Tako saznajemo da je pružena pomoć obitelji Hudorovich Michele u visini 95 lira. Plaćen im je put do Sardinije i data poputbina za konfinaciju. PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 5.01. 1938. br. 17310; Isto, dopis od 19.01. 1938. br.0975. Tako je primjerice za sve konfinirane obitelji bilo namjenjeno 5150 lira

⁴⁹PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), dopis od 8.03. 1938. br.7404.

⁵⁰PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), Dopis od 5.01. 1938. br. 17310; Isto, dopis od 19.01. 1938. br.0975.

⁵¹PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), dopis od 5.01.1938.,br.107310.; Isto, 25.01. 1938. br.2652.

Komesar P.S. Civitavecchia šalje hitnu listinu istarskom prefektu Cimoroniju kojom romskoj obitelji Raidich Giovannija participira 76 lira za put u gradove Civitavecchia i Terranova Pausania te Urzulei na Šardiniji i to stoga što privatno parobrodarsko društvo Tirenija nije dalo popust.⁵² Za ostale romske obitelji saznajemo iz tada vrlo žive korespondencije Prefekta Istre i provincija Nuoro i Sassari. Iz pisma Questora Cagliarija Prefektu Cimoroniju saznajemo da su Romi dopraćeni u Cagliari pod pratnjom oružnika, da su svi imali uredne papire te da su svi smješteni u razdoblju od 2. do 15. veljače 1938. godine.⁵³ Od 2. do 15. veljače 1938. godine preseljeno je 19 romskih obitelji ili 80 Roma od kojih su 22 osobe bile u zatvarane.⁵⁴ Sve obitelji su preseljene i pod stražom dopraćene do Cagliarija na Šardiniji, a zatim razmještene u dvije provincije: Nuoro (13 obitelji) i Sassari (6 obitelji). Preseljeni su u gradove Lula (2), Urzulei (1), Bertigali (2), Ovadda (1), Talana (2), Loceri (2), Nurri(2), Posada (1), Laccru (1), Padria (1), Martis (1), Chiaromonti (1) i Illorai (2).⁵⁵

Nakon donošenja rasnih zakona i Romi se dijele na one koji su arijevc i katolici, i oni koji to nisu. Naravno, oni koji nisu arijevc odnosno koji nisu bili državljani Italije, imali su velikih poteškoća u preživljavanju.⁵⁶ Kao katolici i "*zingari italiani*" u Istri su upisani Carri Apolonia, Carri Anna, Carri Rosa, Carri Narciso, Carri Amelia, Carri Renato. Njima pomaže i Federazione Provinciale Opera Nazionale Maternita ed Infanzia. Svim Romima arijevcima i Talijanima pomaže se materijalno u onom iznosu koliko je općina bogata. Vlada će davati Romima glavama obitelji između 5 i 50 lira mjesečno. Kako bi se Romi Talijani ipak i materijalno izdvajali od ostalih Roma, ali i zbog toga što se htjelo pokazati kako se fašistička država brine za svoj talijanski narod, Romi talijanske narodnosti su dobivali pomoć od 5.50 lira po svakoj glavi obitelji.⁵⁷

Italija je službeno u lipnju mjesecu ušla na strani sila osovine u Drugi svjetski rat, objavivši rat već poraženoj Francuskoj. Ulaskom u rat situacija se radikalno mijenja na štetu Roma u cijeloj Italiji.⁵⁸ Već 5. lipnja 1940. Ministarstvo unutarnjih poslova šalje cirkular svim prefektima i questorima u kojemu se inzistira na pojačanoj pozornosti i nadzoru nad romskim karavanama, jer se navodno njima služe Židovi, koji rade za račun komunista. Već 15. lipnja ova je naredba prosljeđena svim uredima javne sigurnosti, zapovjedništvima karabinjerskih postrojbi i postaja te političkoj policiji.⁵⁹ Istra je posebno osjetljiva u vrijeme velikih migracijskih valova izbjeglica u vrijeme 1940-1941. godine, kada počinje rat u kraljevini Jugoslaviji. Kako za talijansku vlast postoji višestruka opasnost od dolaska romskih izbjeglica sa teritorija bivše kraljevine Jugoslavije, inzistiralo se na strogom nadzoru svih pristiglih Roma i romskih karavana, pogotovu u pograničnim provincijama kao što je bila Istra. U tu svrhu bilo je nužno izdvojiti talijanske Rome od ostalih. Glavna zamisao je bila iz vojnih zona povući sve romske karavane i romske obitelji u unutrašnjost Italije ili otoke.⁶⁰ Kako je Istra pogranična provincija te kako je imala određeni vojni značaj svim postrojbama javne sigurnosti i oružništva, naloženo je da se deteljno pregledavaju karavane u potrazi za eksplozivom, oružjem i streljivom te da se strogo kontroliraju skladišta eksploziva u Istri.⁶¹ U tom trenutku karavane su

⁵²PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), dopis od 13.02.1938. br.4622.

⁵³PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), 11.03. 1938. br. 597/3821/ i 10/11587

⁵⁴Isto.

⁵⁵PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), dopis od 28.02. 1938. br.1132; dopis od 02.03.1938. bb., dopis 19.01.1938. br.0975.

⁵⁶PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938), (1940), cirkularni brzojav od 29.09. 1940. br.20/187.

⁵⁷PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938-1943), brzojav od 27.10. 1940. br. 41323/II i 11.12. 1940. br.83546.

⁵⁸PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938-1943), dopis prefekta Bologne od 12.9 1940. br. 80483. Concentramento zingari, koji je poslužio kao obrazac za postupke prema svim romskim obiteljima u Italiji. Naime u raciji su skupljeni svi Romi u provinciji i koncentrirani na jedno mjesto i tzv. kampove.

⁵⁹PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938-1943), Brzojav od 5.VI 1940. br. 441/010774. Brzojav od 15. lipnja 1940. br. 01294.

⁶⁰PAP,OP,k:20:f:Q1,(1938-1943), dopis od 11.IX 1940. br. 63462/10.

⁶¹Isto.

postale prava napast i ozbiljan problem za talijansku vlast. Ona u njima vidi najveću opasnost za fašističku državu. U njihovim razmišljanjima karavane su sada samo sredstvo za *“...bijeg Židova i komunista koji se koriste za antinacionalnu propagandu.”*⁶² Posebice su se bojali karavana iz Hrvatske zbog antitalijanske propagande. Fašistički režim prolazio je svoju klasičnu fazu paranoidnosti. Vanjskog neprijatelja vidio je i u Romima, ljudima s društvene margine.⁶³ Ipak, preko dokumentarne građe, saznajemo da u Istri Romi nisu vršili antitalijansku propagandu.⁶⁴ Hvatanje Roma lopova, sabotera i komunista postalo je tijekom rata osnovna zadaća policije i oružništva.⁶⁵

Na zahtjev Ministra unutarnjih poslova od 20. X. 1942., kojim se traži izvješće o trenutnoj situaciji u provinciji glede Roma, istarski prefekt Berti u listopadu 1942. godine izvješćuje Ministarstvo unutarnjih poslova da u Istri više nema Roma. Oni su eliminirani vrlo strogom i radikalnom racijom i “čišćenjem” (rastrellamento). Tako je, kaže Berti, eliminiran nomadski život (nomadismo), koji je završen vraćanjem preostalih Roma koji su nastanjeni u Postojni.⁶⁶

Međutim, talijanske vlasti su ipak pokazale izvjesnu skrb za Rome talijanske narodnosti, koji su se nakon svih policijskih racija i konfinacija našle u unutrašnjosti Italije ili na otocima. Senise će u kolovozu 1942. godine ispred Ministarstva unutarnjih poslova, Generalne diekcije javne sigurnosti i Policije razaslati tiskani cirkular svim prefektima, questorima i generalnim inspektorima javne sigurnosti zona u Italiji pod naslovom: “Cigani upućeni izvan njihovih općina i sakupljeni u unutrašnjosti i otoku Sussidi” (“Zingari avvati fuori dei loro Comuni e raccolti in determinate località ai fini della vigilanza - Confinati comuni in terraferma e in Isola-Sussidi”)⁶⁷ Prema ovom dokumentu, talijanska vlast se obvezala materijalno pomoći onim romskim talijanskim obiteljima koje su premještanjem ostale bez ikakvih prihoda. Među njima se, dakako, nalaze i istarski Romi konfinirani na Sardiniju. Tako su obitelji dobivale osam lira dnevno plus 50 lira mjesečno kao pomoć pri smještaju. Vlast se potrudila da im pomogne pronaći kakav posao kako bi samostalno mogli zarađivati. Tada bi dobivali još dvije lire dnevno kao pomoć.⁶⁸

Summary

On the Margins of Istrian Inter-war Society: Gypsy Families in Istria 1918-1938

Using sources kept in the History Archives in Pazin, the author presents the basic facts about the life of Gypsies in Istria between 1918 and 1943.

There were not many Gypsies in Istria, only about eighty in 1938. They often moved, their birth rate was high, polygamy was pronounced.

In 1938 all the Gypsies were relocated from Istria to Sardinia.

⁶²PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938-1943), brzojav od 15.06. 1940. br.08934. Vlasti paranoično traže eksploziv i oružje, odbjele komunista i židove. Romi stranci više nemaju što tražiti u Italiji. Osim Roma kontrolirali su se i Romi Talijani kako ne bi došli u vezu sa drugim Romima u izoliranim karavanama Isto, brzojav od 2.09.1940. br.63462-10.

⁶³PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938-1943), brzojav od 16.09.1940. br.013546.

⁶⁴PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938-1943), brzojav od 29.09. 1940. br.20/187.

⁶⁵PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938-1943), brzojav 9.08.1940. br.37/11.

⁶⁶PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938-1943), brzojav od 30.X 1942. br. 012650.

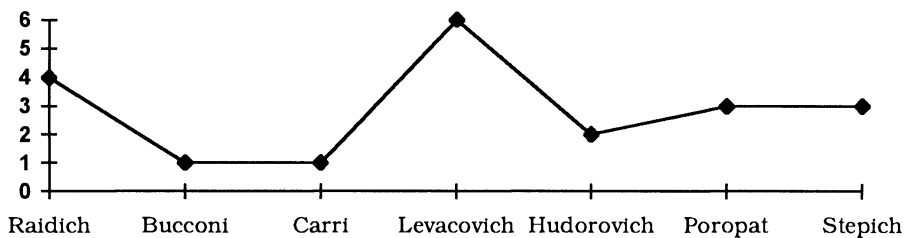
⁶⁷PAP,QP,k:20;f:Q1,(1938-1943), Tiskanica od 7.VIII 1942. br. 10-10000.

⁶⁸Isto.

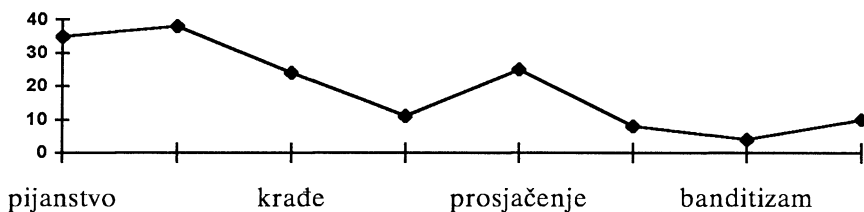
Prilozi*

Izvor: PAP, QP, k:20, f:Q1, (1937-1938), Dopis od 15.XII 1937. br. 022853.; 01.01. 1938. b.b.

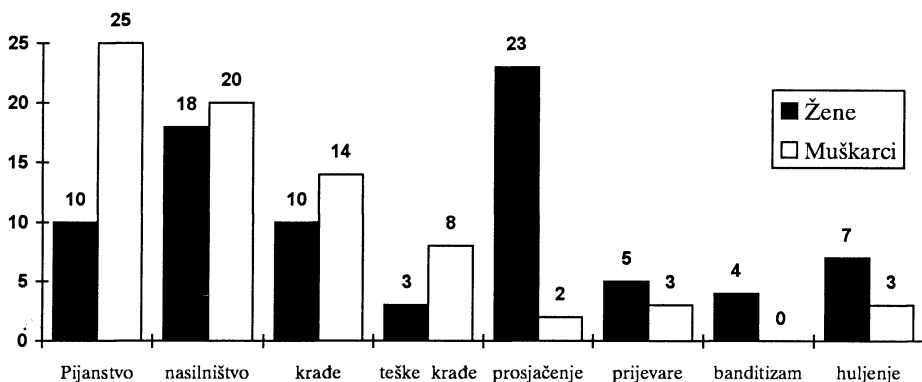
Broj uhićenih članova pojedinih romskih obitelji 1938. godine

Odnos kriminalnih djela članova romske zajednice 1924-1938

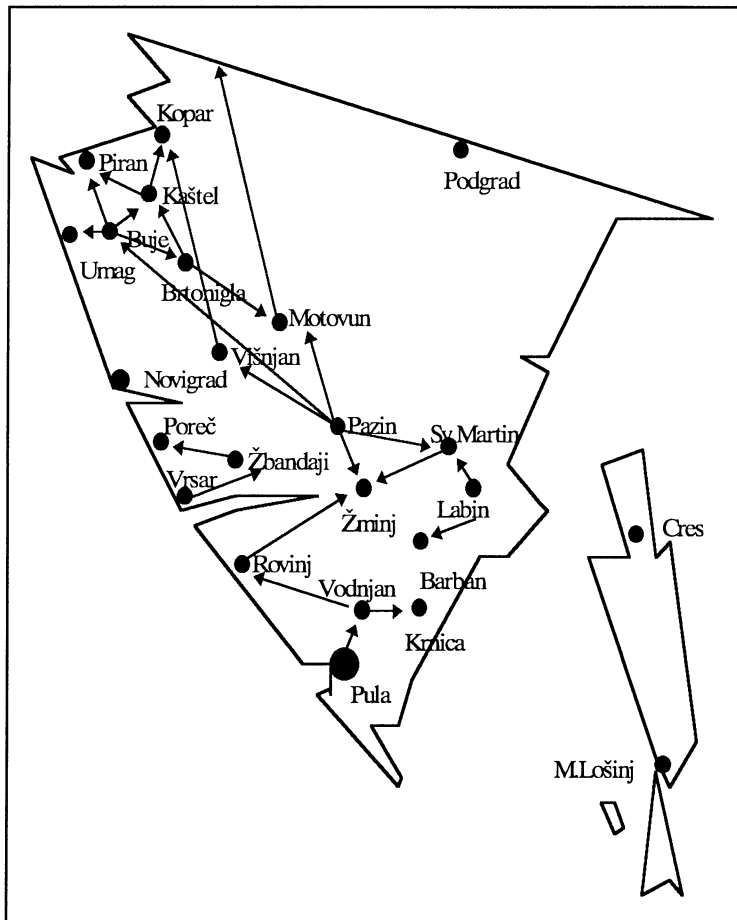
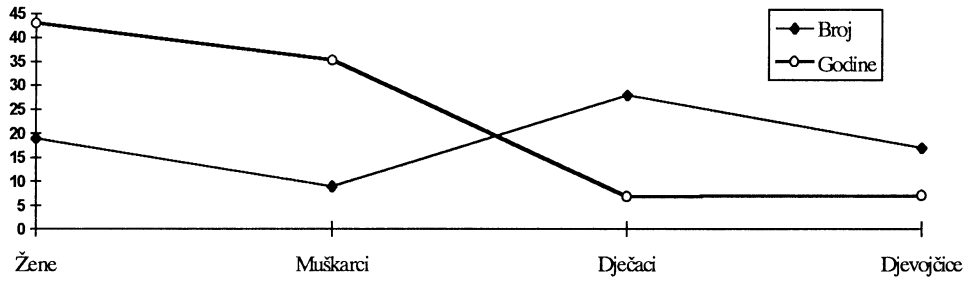

Odnos spolova u počinjenim kriminalnim djelima 1924-1938

* Priloge je izradio sam autor.

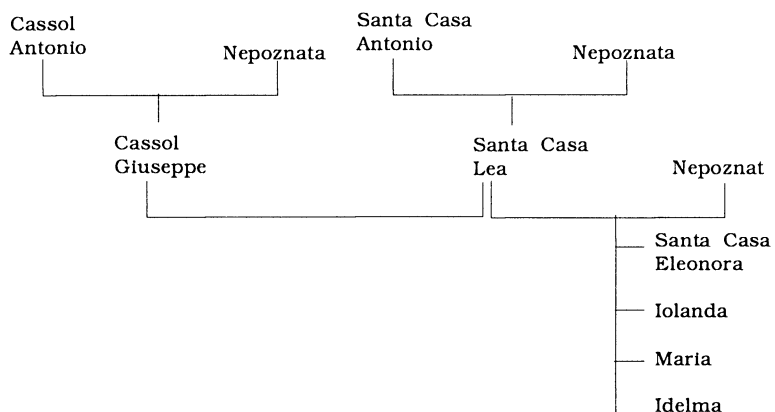
Starosna struktura romske zajednice 1938. godine

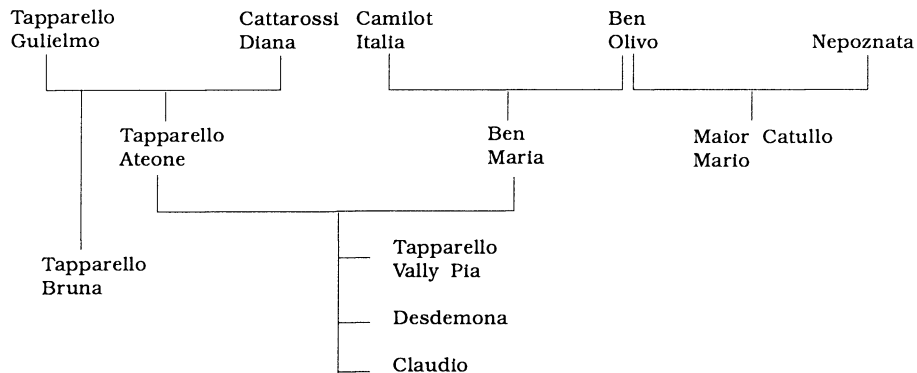
Enklave romskih obitelji sa smjerovima njihove migracije

TALIJANSKE ROMSKE OBITELJI U ISTRI ČETRDESETIH GODINA

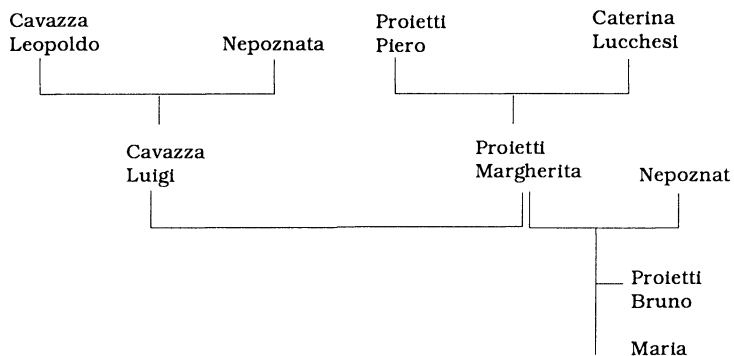
OBITELJ CASSOL

OBITELJ TAPPARELLO

OBITELJ CAVAZZA

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

29

ZAGREB

1996.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3

tel.: 385 (0)1 6120 150 fax: 385 (0)1 6156 879
385 (0)1 6170 685

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Stipe BOTICA

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
ENGLISKI JEZIK:**
Nikolina JOVANOVIĆ

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u veljači 1997. godine